

Piotr Szwedo*

ADWOKATURA FRANCUSKA W DOBIE PRZEMIAN

Podobnie jak w wielu innych państwach, adwokatura francuska ulega daleko idącym przeobrażeniom. Są one wymuszone przez globalizację (fr. *mondialisation*) i liberalizację obrotu prawnego. Francuskim kancelariom rośnie konkurencja w postaci firm prawniczych z innych państw, zwłaszcza z anglosaskiego obszaru prawnego, a także innych podmiotów świadczących usługi prawne, takich jak firmy audytowe, księgowe i doradcze. W związku z rozwojem alternatywnych metod rozstrzygania sporów wiele usług, które tradycyjnie świadczone były przez adwokatów działających przed sądami, zostało zastąpione przez mediację, koncyliację lub arbitraż, gdzie nie obowiązuje przymus adwokacki. Francuskiej tradycji prawnej obce było zjawisko powoływania dużych kancelarii prawnych o charakterze korporacyjnym. Adwokat z zasady wykonywał swój zawód sam, co było jednym z przejawów jego niezależności (por. dalej pkt III.3). We Francji wystąpiło również, wymuszone pośrednio przez rynek, zjawisko unifikacji zawodów prawniczych (zob. pkt V). Od końca 2011 r. nie występuje już podział na *avocats* i *avoués*, z których ci ostatni zajmowali się reprezentacją przez sądami odwoławczymi (por. pkt IV.2). Częstokroć usługi świadczone są przez prawników niezrzeszonych w korporacjach, np. prawników przedsiębiorstw (por. pkt IV.3), prawników działających z zagranicy lub obcokrajowców pracujących we Francji na podstawie norm prawa europejskiego lub międzynarodowego. Stąd konkurencja wymusza pytanie o konieczność utrzymywania oraz potrzebę ewentualnej rewizji wieloletnich zasad wykonywania zawodu adwokata we Francji.

Niniejszy artykuł rozpoczyna się od przedstawienia rysu historycznego francuskiej adwokatury (pkt II). W dalszej kolejności omówiona jest niezależność adwokata jako jego cecha dystynktywna w trzech wymiarach: niezależności od państwa

---

* Dr Piotr Szwedo – adiunkt w Zakładzie Prawa Międzynarodowego Publicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autor jest także absolwentem Szkoły Prawa Francuskiego (UJ/Uniwersytet w Orleanie). Studiował na Uniwersytecie w Bordeaux, prowadził badania na Uniwersytetach w Orleanie i Paryżu (Sorbonne), a także wykładał gościnnie na Uniwersytecie w Nantes. Przynikiem do napisania niniejszego artykułu było wystąpienie na konferencji „Młoda adwokatura wobec wyzwań współczesności”, 3 grudnia 2011 r. w Szczecinie. Autor składa podziękowania Adwokataturze Polskiej za zaproszenie.

(pkt III.1), od klientów (pkt III.2) i od innych adwokatów (pkt III.3). Wyróżnikiem francuskiego systemu pomocy prawnej jest wielość zawodów prawniczych, zwłaszcza rodzajów pełnomocników procesowych (pkt IV), która w wyniku działania czynników rynkowych i politycznych ulega unifikacji (pkt V). Niniejszy tekst zamyka część poświęcona modelowi kształcenia francuskich adwokatów i prawników, który w wyniku powyższych tendencji ulega zmianom, a także jest przedmiotem częstej debaty we Francji (pkt VI).

Kondycja zawodów prawniczych we Francji była przedmiotem pogłębionej refleksji w ramach Komisji powołanej na zlecenie Prezydenta Francji i kierowanej przez znanego paryskiego adwokata Jeana-Michela Darrois, opublikowanej w marcu 2009 r.¹ Dokument ten stanowi kompleksową diagnozę stanu francuskich zawodów prawniczych i przedstawia wiele inspirujących, także z polskiego punktu widzenia, propozycji zmian w sposobie organizacji francuskiej adwokatury. Raport Darrois jest zresztą jednym z kolejnych, który podejmuje ten temat, dwa podobne zostały opublikowane w 2002² i 2007 r.³ W niniejszym artykule pojawiają się częste odniesienia do tego właśnie raportu.

II. Historyczny rozwój adwokatury francuskiej

Historia adwokatury francuskiej jest bardzo stara i sięga XIII w. Ludwik IX wydał zbiór zasad dla paryskich obrońców sądowych, zakazując im „nikczemności w mowie co do faktów i co do prawa”⁴.

Ordonans Filipa III Śmiałego z 23 października 1274 r. uznawał adwokatów za odrębny zawód, przyznawał im prawo do posługiwania się tytułem *maitre* (pol. „mistrz, mecenas”), nakazywał im bronić słusznej sprawy, regulował kwestię składania przez nich przysięgi oraz wysokości honorariów, których górna granica nie mogła przekraczać 30 funtów⁵. Późniejsze regulacje z 1340 i 1345 r. doprecyzowały, że nikt nie może prowadzić procesu sądowego (fr. *plaider*), jeżeli nie pełni roli adwokata⁶. Podstawowymi wymogami wpisu na listę była nieskazitelność moralna i religijna, natomiast atuty merytoryczne wystarczyło potwierdzić odpowiednimi referencjami⁷.

W tym okresie liczba adwokatów działających przy parlamencie paryskim wynosiła około pięćdziesięciu i wyraźnie wzrosła w XVI w. przekraczając czterystu,

---

¹ *Rapport sur les professions du droit*, s. 12. Dostępny na stronie http://www.justice.gouv.fr/art_pix/rap_com_darrois_20090408.pdf [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

² Raport na zlecenie Ministra Edukacji Narodowej opracowany przez prof. A. Lyon-Caena, dostępny na stronie http://www.educpros.fr/uploads/media/16773_Etudes_de_droit.pdf [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

³ Raport na zlecenie Ministerstwa Nauki, opracowany przez prof. D. Trucheta, *76 recommandations pour l'enseignement du droit*, dostępny na stronie <http://ancmsp.com/IMG/pdf/rapporttruchet.pdf> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁴ Por. *Rapport sur les professions du droit*, *op. cit.*

⁵ R. Delachenal, *Histoire des avocats au Parlement de Paris. 1300–1600*, Bibliothèque de l'École des chartes 1886, t. 47, s. 132.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, s. 133.

a w momencie wybuchu rewolucji francuskiej wynosiła około sześćset⁸. Ponieważ francuscy pełnomocnicy procesowi występowali przed sądem oddzieleni od niego barierką (fr. *barre*), związek adwokatów zaczęto nazywać *barreau*. Ordonans z 1328 r. nakładał przymus adwokacki. Bez adwokata przed sądem można było występować jedynie we własnej sprawie. Wielcy właściciele ziemscy, biskupi, klasztory, większe miasta utrzymywały z reguły jednego lub kilku adwokatów, którzy występowali w ich sprawach. Większość jednak angażowała adwokata *ad hoc*. Istniała także możliwość złożenia wniosku do Rady Adwokackiej o wyznaczenie obrońcy z urzędu. Wielkie osobistości zatrudniały ponadto tak zwanych *solliciteurs*, którzy zajmowali się zarządzaniem sprawami sądowymi oraz angażowaniem i wynagradzaniem adwokatów⁹.

Adwokaci paryscy od XVI w. zaczęli tworzyć *l'ordre*, czyli porządek adwokacki, coraz bardziej świadomy i dbający o swoją autonomię. Początkowo funkcja adwokata miała być jedynie etapem na drodze do bardziej prestiżowej funkcji sędziego. Jednak wraz z nasilaniem się zjawiska sprzedaży i dziedziczenia urzędów oraz trudnościami z dostępem do funkcji publicznych adwokatura podążała w stronę większej odrębności i niezależności¹⁰. Od czasów Ludwika XIV na jej czele stał dziekan (*doyen*) od początku XVI w. nazwany *bâtonnier*. Oznaczał on tego, kto trzyma *baton*, czyli laskę lub pastorał. Adwokaci tworzyli bowiem bractwo na wpół religijne, a pastorał nawiązywał do ich pierwszego patrona – świętego Mikołaja. Od X w. paryscy prawnicy zbierali się w świątyni pod jego wezwaniem, która stała na miejscu dzisiejszej Sainte Chapelle, zbudowanej przez świętego Ludwika IX jako miejsce przeznaczone do przechowywania najcenniejszych relikwii Chrystusa. *Bâtonnier* był odpowiedzialny za mediację między adwokatami lub adwokatami i ich klientami. Wraz ze wzrostem popularności „adwokata biedaków” – świętego Iwo z Bretanii, kanonizowanego w 1347 r., ten ostatni po dziś dzień uważany jest za głównego patrona prawników we Francji, a także i w Polsce¹¹.

Rola i pozycja adwokatów we Francji zmieniała się historycznie i zależała od polityki państwa. W XVIII w. adwokaci uczestniczyli aktywnie w debacie publicznej poprzedzającej wybuch rewolucji, która wraz z likwidacją *ancien régime* w 1790 r. zniósła porządek adwokatów we Francji¹². Napoleon przywrócił palestry adwokackie we Francji w 1804 r., niemniej w 1810 r. dekretem poddał ich ścisłej kontroli państwa i deklarował wolę „ucięcia ich języków, jeżeli tylko będą używane prze-

---

⁸ *Un peu d'histoire*, <http://www.avocatparis.org/histoire-du-barreau-de-paris/un-peu-dhistoire.html> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁹ R. Delachenal, *op. cit.*, s. 133.

¹⁰ Por. D.A. Bell, *Lawyers and Citizens: The Making of a Political Elite in Old Regime France*, Oxford 1994, s. 45, 50–58; L. Karpik, *Les avocats entre l'Etat, le public et le marché XIIIe–XXe siècles*, Paryż 1995, s. 60 i n.

¹¹ Popularyzacją kultu i myśli św. Iwo zajmuje się Ars Legis, Stowarzyszenie im. Św. Iwo Helory – Patrona Prawników, <http://www.arslegis.org.pl/index.php?id=55> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

¹² Por. *Rapport sur les professions du droit*, *op. cit.*, s. 12; M.P. Fitzsimmons, *The Parisian Order of Barristers and the French Revolution*, Harvard 1987, s. 33 i n.

ciwko rządowi”¹³. Wybór dziekana i członków Rady Palestry (*Conseil de l'Ordre*) powierzył prokuratorowi generalnemu. Zakazywał także zebrań rad adwokackich, narzucił ścisłą ich kontrolę, a także domagał się od adwokatów przysięgi lojalności¹⁴. Dopiero w 1830 r. adwokaci francuscy odzyskali prawo samodzielnego wyboru swoich władz. Okres III Republiki stanowił natomiast apogeum aktywności adwokatów francuskich w życiu publicznym – nazwiska takich oratorów jak Berryer, Favre, Grévy i Gambetta trwale zapisały się w historii zarówno francuskiej palestry, jak i życia politycznego¹⁵.

W 1900 r. adwokatami we Francji po raz pierwszy zostały kobiety: Jeanne Chauvin i Sophie Balachowsky-Petit. Pierwsza z nich obroniła w 1892 r. rewolucyjny jak na owe czasy doktorat pod tytułem *Studium historyczne zawodów dostępnych dla kobiet: wpływ semityzmu na ewolucję położenia gospodarczego kobiety w społeczeństwie*¹⁶. W 1897 r. przedłożyła projekt regulacji zezwalającej na dostęp kobiet do zawodu adwokata, który został odrzucony. Niemniej udało jej się zyskać przychyłność ważnych deputowanych, którzy wsparli projekt przegłosowany ostatecznie w 1900 r. Od tamtego czasu rzeczownik *avocat* ma w języku francuskim także wersję żeńską – *avocate*¹⁷. Feminizacji nie uległ natomiast wspomniany wyżej tytuł *maître* – czyli odpowiednik „mecenasa” w języku polskim. Stosuje się go także do adwokatów płci żeńskiej, do których nie należy zwracać się tytułem *maîtresse* ze względu na możliwą dwuznaczność tego pojęcia. Pierwszą kobietą, która pełniła rolę adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, była Martine Luc-Thaler w 1976 r.¹⁸ Do tej pory tylko dwie kobiety pełniły funkcję *bâtonnier* palestry paryskiej – Dominique de La Garanderie oraz Christiane Féral-Schuhl¹⁹. Według danych z 2009 r. 50,5% adwokatów we Francji stanowią kobiety²⁰.

W 1941 r. został ustanowiony i obowiązujący do dziś *certificat d'aptitude à la profession d'avocat* (CAPA, por. dalej pkt VI) – odpowiednik polskiego egzaminu adwokackiego, dający prawo do wykonywania zawodu. Działo się to pod rządami Vichy, który równoległe podjął działania mające na celu wykluczenie obrońców po-

---

¹³ A.C., *Barreau* (w:) *Encyclopédie des gens du monde, Répertoire universel des sciences des lettres et des arts*, t. III, Paris 1834, s. 76.

¹⁴ M.P. Fitzsimmons, *op. cit.*

¹⁵ *Histoire du Barreau de Paris*, <http://www.avocatparis.org/histoire-du-barreau-de-paris/un-peu-dhistoire.html> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

¹⁶ J. Chauvin, *Etude historique sur les professions accessibles aux femmes. Influence du sémitisme sur l'évolution de la position économique de la femme dans la société*, Paryż 1892.

¹⁷ A.-L. Catinat, *Les premières avocates du Barreau de Paris* (w:) *Mil neuf cent, Revue d'histoire intellectuelle. Cahiers Georges Sorel 1998*, z. 16, s. 44.

¹⁸ *Ordre des avocats au Conseil d'Etat, et à la Cour de Cassation, Histoire de l'Ordre*, http://www.ordre-avocats-cassation.fr/histoire_fr.html [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

¹⁹ M.-A. Lombard, *Christiane Féral-Schuhl élue bâtonnier de Paris*, *Le Figaro*, 2 XII 2010, <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2010/12/02/01016-20101202ARTFIG00693-christiane-feral-schuhl-elue-batonnier-de-paris.php> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

²⁰ *Les femmes avocates en quelques chiffres*, http://www.feral-schuhl.com/wp-content/uploads/2010/01/Les_femmes_en_quelques_chiffres.pdf [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

chodzenia żydowskiego, ograniczając do 2% ich dopuszczalną liczbę w palestrze²¹. Obecnie podstawowym źródłem prawa o adwokaturze jest ustawa z 31 grudnia 1971 r.²², wielokrotnie zmieniana licznymi nowelizacjami ustawowymi i dekretami, a także Krajowy Regulamin Wewnętrzny Zawodu Adwokata (Règlement Intérieur National de la profession d'avocat, dalej jako RIN)²³.

III. Niezależność zawodu adwokata

Charakteryzując zawód adwokata, RIN określa go jako zawód wolny i niezależny²⁴. Podobnie pierwszą wartością, jaką wymienia Kodeks Etyki Adwokatów Unii Europejskiej, będący załącznikiem do RIN, jest „niezależność”²⁵. Ta cecha zawodu adwokata, odróżniająca go od innych zawodów prawniczych, ma trzy podstawowe wymiary: niezależności od państwa (pkt III.1), od klienta (pkt III.2) i od innych adwokatów (pkt III.3).

1. Niezależność od państwa

Niezależność zawodu adwokata była wynikiem odrywania się i emancypacji tej grupy zawodowej od innych profesji prawniczych (por. pkt I). Obecnie to prawo krajowe²⁶ ustanawia większość reguł wykonywania zawodu adwokata, a sądy krajowe mają kompetencję do weryfikacji decyzji organów korporacyjnych. Niezależność adwokata polega również na tym, że nie łączy on swojego zawodu z innymi funkcjami, zwłaszcza w ramach wymiaru sprawiedliwości i władzy publicznej²⁷, co zagrażałoby jego niezależności poprzez subordynację aparatowi państwowemu. W szczególności nie może on pełnić roli sędziów i prokuratorów, których w nomenklaturze francuskiej obejmuje się wspólnym terminem *magistrats*, co oznacza również wyższych urzędników wymiaru sprawiedliwości.

Adwokaci są zawodem samorządnym. Każdy adwokat obowiązkowo przynależy do palestry (*barreau*) istniejącej przy *tribunaux de grande instance* – obecnie jest ich 154 we Francji kontynentalnej oraz kilka w departamentach zamorskich²⁸. Mają oni

---

²¹ Décret du 16 juillet 1941 réglementant en ce qui concerne les juifs, la profession d'avocat, JORF du 17 juillet 1941 page 2999.

²² Art. 12-1, Loi n° 71-1130 du 31 décembre 1971 portant réforme de certaines professions judiciaires et juridiques, JORF du 5 janvier 1972 page 131.

²³ Règlement Intérieur National de la profession d'avocat, RIN, dostępny na stronie http://cnb.avocat.fr/Reglement-Interieur-National-de-la-profession-d-avocat-RIN_a281.html [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

²⁴ *Ibidem*, art. 1.1.

²⁵ Por. Zasady Ogólne Europejskiego kodeksu deontologii adwokatów, art. 2.1., dostępne na <http://www.palestra.pl/index.php?go=artykul&id=2712> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

²⁶ Przede wszystkim ustawa wskazana w przypisie 23.

²⁷ Por. J. Leubsdorf, *On the History of French Legal Ethics*, University of Chicago Law School Roundtable 2001, z. 8, s. 341.

²⁸ La réforme de la carte judiciaire, 4 janvier 2011, http://www.presse.justice.gouv.fr/art_pix/actu-justice_16_20110104.pdf [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

prawo wyboru swojej rady adwokackiej (*conseil de l'ordre*) i dziekana (*bâtonnier*). Ponadto część adwokatów zrzeszona jest w ramach związku zawodowego *Syndicats des avocats de France*²⁹.

Od XVI w. rolą francuskiego samorządu adwokackiego jest decydowanie o dopuszczeniu do wykonywania zawodu adwokata oraz dyscyplinowanie. Ta ostatnia funkcja wykonywana jest przez Radę dyscyplinarną (*Conseil de discipline*), która działa przy każdym sądzie apelacyjnym. Rada może orzec ostrzeżenie (*avertissement*), naganę (*blâme*), czasowy zakaz wykonywania zawodu (*interdiction temporaire*), skreślenie z listy adwokatów (*radiation du tableau*)³⁰.

Palestra stanowi dość jednolite forum ochrony praw adwokatów i ma pewne zasługi w przełamywaniu sztywnych reguł francuskiego prawa procesowego. Jedną z jej zasług było wprowadzenie w 2000 r. reguły pozwalającej na zadawanie pytań przez obrońcę świadkowi oskarżenia³¹.

2. Niezależność od klienta

W dawnej Francji adwokat nie był pełnoprawnym pełnomocnikiem swojego klienta. Jego działania nie wiązały prawnie osoby, na rzecz której działał. Nie był także związany jej wskazówkami. Większość palestr zabraniała także adwokatom możliwości skarżenia klientów o niezapłacone honorarium. Było to przejawem tradycji mocno zakorzenionej we Francji, zgodnie z którą adwokat powinien działać bezinteresownie³². Wynagrodzenie uiszczone przez zadowolonego klienta miało być raczej formą prezentu. W XIX w. paryska palestra zabraniała nawet dochodzenia kosztów procesowych od strony przegranej. Związane to było jeszcze z przedrewolucyjną arystokratyczną ideą, zgodnie z którą adwokat miał całkowitą wolność w wyborze spraw, w które chciał zaangażować swój autorytet. Było to założenie odwrotne od panującego w amerykańskiej tradycji³³.

Niezależność adwokata od jego klienta zobowiązuje go do zachowania poufności korespondencji z innymi adwokatami, także wobec własnych klientów, których sprawy prowadzi³⁴. Od tej reguły są oczywiście wyjątki, np. pisma wymagające zgody samego klienta, jak np. tekst ugody.

Ponieważ adwokaci znajdujący się jeszcze na etapie szkolenia byli obciążeni obowiązkami, za które często nie otrzymywali gratyfikacji, możliwość utrzymania się w okresie aplikacji stawała się faktyczną przepustką do zawodu. Ponadto adwokaci mieli zakaz angażowania się w handel lub inną działalność gospodarczą. Niektóre palestry jako wymóg przyjęcia stawiały posiadanie odpowiednio umeblowanego

---

²⁹ Więcej informacji na <http://www.lesaf.org/> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

³⁰ Règlement Intérieur du Barreau de Paris, *op. cit.*, pkt 72.7.

³¹ Loi n° 2000-516 du 15 juin 2000 renforçant la protection de la présomption d'innocence et les droits des victimes, JORF n° 138 du 16 juin 2000 page 9038.

³² L. Karpik, *op. cit.*, s. 88 i n.

³³ J. Leubsdorf, *On the History of French Legal Ethics*, *op. cit.*, s. 341 i n.

³⁴ RIN, *op. cit.*, art. 3.

gabinetu. Stąd we francuskiej tradycji zakorzeniony był związek pomiędzy majątnością a dopuszczeniem do wykonywania zawodu³⁵.

XIX-wieczna palestra francuska pozostawała w pewnej opozycji do rozwoju handlu i manufaktury. Adwokaci nie stawali się dyrektorami zarządzającymi ani pracownikami rodzącego się biznesu. Stąd wykształciła się nowa profesja prawnicza – *juristes d'entreprise* (por. dalej pkt IV.3), których można porównać do radców prawnych zatrudnionych w przedsiębiorstwie i prowadzących jego sprawy. Paryska palestra wykluczała możliwość zostania adwokatem nawet przez byłych przedsiębiorców i debatowała nad możliwością sprzedaży przez adwokata płodów rolnych z własnego ogrodu³⁶. Zabroniona była praktycznie każda forma reklamy. Naruszeniem zasad etyki zawodowej było już umieszczenie godzin przyjęć na papeterii kancelarii³⁷. Zadaniem adwokatów nie powinno było być dążenie do ekonomicznych profitów, ale do sprawiedliwości i należytej chwały.

Podczas gdy w XIX w. w krajach anglosaskich adwokaci coraz częściej świadczyli usługi doradcze dla biznesu, ich francuscy koledzy zachowywali swoje reguły zabraniające im przenoszenia się do siedzib swoich klientów i pobierali honoraria, jak za czasów Cycerona, oparte na „spontanicznej wdzięczności klienta”³⁸. Paradoksalnie daleko idąca niezależność adwokatów przyczyniła się do dywersyfikacji zawodów adwokackich, ponieważ czynności, których adwokaci nie mogli się podjąć, były dla nich lub zamiast nich realizowane przez *avoués* lub innych prawników. Adwokatura koncentrowała się prawie wyłącznie na reprezentowaniu klientów przed sądami, wyrzekając się zadań takich, jak pośredniczenie w negocjacjach i transakcjach biznesowych. Palestry niejednokrotnie zabraniały adwokatom dysponować funduszami ich klientów, rozmawiać ze stroną przeciwną podczas nieobecności swojego klienta lub uczestniczyć w transakcjach, co do których potencjalnie musieliby zeznawać w przyszłości. Takie obostrzenia spowodowały przejęcie znacznej części rynku usług prawniczych przez inne profesje, np. notariuszy, którzy często zajmowali się obsługą dokumentacji działania przedsiębiorstw i mogli działać jednocześnie na rzecz obu stron umowy³⁹. Specyfikę roli adwokata potwierdzała także jego rola we francuskim procesie karnym, gdzie sprowadzała się ona do sądowej retoryki i wcześniejszej analizy pisanych dokumentów, a nie, jak w przypadku prawa anglosaskiego, do samodzielnego dochodzenia, przygotowania świadków⁴⁰. Potrzeba umiejętności oratorskich dodatkowo przyciągała do zawodu silne osobistości i wzmacniała indywidualistyczny charakter zawodu.

Wiek XX zmienił jednak niektóre regulacje dotyczące niezależności adwokata od klienta. Zyskali oni prawo do ściągania swoich klientów za niezapłacone honorarium. Co więcej, mogli ustalać wynagrodzenie umowne, co tradycyjnie było zabronione,

---

³⁵ J. Leubsdorf, *On the History of French Legal Ethics*, *op. cit.*, s. 341 i n.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Por. *Rapport sur les professions du droit*, *op. cit.*, s. 13.

³⁹ E.N. Suleiman, *Private Power and Centralization in France: The Notaries and the State*, Princeton 1987, s. 236–247.

⁴⁰ J. Leubsdorf, *On the History of French Legal Ethics*, *op. cit.*, s. 341 i n.

aby uniknąć ekonomicznych pobudek w ich działaniu. Dopuszczono także częściowe wynagrodzenie dodatkowe, zależne od wyniku sprawy⁴¹. Zmiany szły zatem w kierunku związania adwokata więzami lojalności względem swojego klienta, co oczywiście dzieje się kosztem jego niezależności. Niemniej niezależność wciąż pozostaje cechą charakterystyczną francuskiego adwokata, który nie może być zatrudniony przez swojego klienta. Komunikacja między adwokatami nadal pozostaje poufna. Adwokat ma także swobodę w zajęciu się sprawą i może wypowiedzieć pełnomocnictwo, jeśli prowadzenie sprawy narusza jego sumienie⁴².

3. Niezależność między adwokatami

Każda francuska palestra stanowi „republikę równych”, co podkreśla odpowiednia regulacja prawna w randze dekretu⁴³. Każdemu powinny przysługiwać te same prawa, dlatego nawet aplikant adwokacki miał prawo do posiadania swoich własnych klientów. Ze względu na tradycję samodzielnego wykonywania zawodu byli oni w naturalny sposób bardziej związani ze swoją korporacją niż z kancelarią. Równość i solidarność były i są podstawowymi zasadami wyznaczającymi relacje między francuskimi adwokatami. Pomimo rozrostu palestr – paryska liczy obecnie 22 000 mecenasów (2011)⁴⁴ – francuscy adwokaci zachowali rodzinną retorykę i zwracają się wobec siebie per *confrère*, czyli „współbracie”. Co ciekawe, terminy *confrère* i *confraternité* znalazły się również we francuskiej wersji Kodeksu Etyki Adwokatów Unii Europejskiej, czemu w polskiej wersji językowej odpowiadają terminy „kolega” i „koleżeńskość”, podobnie jak w niemieckiej – *Kollege* i *Kollegialität*, natomiast w angielskiej *colleague* i *corporate spirit*⁴⁵. Z powyższego wynika, że familijna nomenklatura, co miało stanowić wyraz bliskich relacji między adwokatami, stanowi francuską specyfikę. Braterski charakter relacji między adwokatami nawiązuje jeszcze do quasi-religijnego charakteru związku adwokatów działającego przy paryskim parlamencie (por. pkt 1), którzy czasami nazywali osoby spoza ich korporacji mianem *profanes*⁴⁶. W dzisiejszych czasach przejawem solidarności między adwokatami danej palestry jest prowadzenie funduszu ubezpieczeniowego od odpowiedzialności z tytułu błędnych praktyk, a także funduszy zapomogowych dla adwokatów w potrzebie.

---

⁴¹ Por. Loi 71-1130 du 31 décembre 1971, art. 10, zmieniona przez Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, JORF n° 162 du 13 juillet 1991 page 9170, art. 72.

⁴² J. Hamielin, A. Damien, *Les règles de la profession d'avocat*, Paryż 1995, s. 278 i n.

⁴³ *Décret n° 91-1197 du 27 novembre 1991 organisant la profession d'avocat*, JORF n° 277 du 28 novembre 1991 page 15502, art. 137.

⁴⁴ Stanowi to ponad 40% adwokatów w całej Francji, *Statistiques sur la profession d'avocat (2011)*, 8 décembre 2011, <http://www.justice.gouv.fr/budget-et-statistiques-10054/etudes-statistiques-10058/statistiques-sur-la-profession-davocat-2011-23319.html> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁴⁵ Por. cz. 5 Code of Conduct for European Lawyers, Charta der Grundprinzipien der Europäischen Rechtsanwälte, teksty w różnych wersjach językowych dostępne są na stronie www.ccebe.eu [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁴⁶ J. Leubsdorf, *On the History of French Legal Ethics*, *op. cit.*, s. 341 i n.

Od 1954 r. adwokaci we Francji mogą wykonywać swój zawód w formie stowarzyszeń⁴⁷. Wcześniej regułą było praktykowanie zawodu jedynie samodzielnie. Dopiero na początku lat 90. zezwolono adwokatom na wzajemne zatrudnianie się na podstawie umowy o pracę⁴⁸. Ta ostatnia możliwość była poprzedzona regulacją z 1971 r. dotyczącą „współpracy zawodowej” (*collaboration professionnelle*)⁴⁹. Obecnie odróżnia się „współpracę wolną” (*collaboration libérale*) od „współpracy na zasadzie zatrudnienia” (*collaboration salariée*). Ta ostatnia forma jest właściwie adaptacją reguł wykonywania zawodu adwokata do umowy o pracę. Każda „umowa o współpracę” musi respektować takie zasady, jak prawo adwokata do kształcenia i specjalizowania się, zachowanie tajemnicy zawodowej, prawo do odmowy przyjęcia sprawy (klauzula sumienia), prawo do posiadania własnych klientów bez obowiązku odprowadzenia części zysku. Pod rygorem nieważności umowa musi przewidywać określony czas jej trwania, zasady wynagradzania adwokata (RIN przewiduje wysokość minimalnego wynagrodzenia przez pierwsze dwa lata wykonywania zawodu ustalane odrębnie przez okręgowe rady adwokackie), zasady jej wykonywania oraz rozwiązania. Umowa w ciągu piętnastu dni powinna zostać przedstawiona radzie adwokackiej, która w ciągu miesiąca może zażądać wprowadzenia stosownych zmian⁵⁰. Podmiotem właściwym do rozstrzygania sporów wynikłych na podstawie umowy jest *bâtonnier* palestry, do której należy zatrudniony adwokat⁵¹. W przypadku adwokata zatrudnionego na podstawie umowy o pracę warunki wykonywania zawodu są podobne. W przeciwieństwie jednak do adwokata współpracownika, nie może on posiadać własnych klientów, poza przypadkami spraw z urzędu (*aide juridictionnelle et comissions d'office*). W przypadku rozwiązania kontraktu adwokat pracownik lub współpracownik jest zobowiązany informować przez dwa lata swojego poprzedniego pracodawcę o wykonywaniu usług na rzecz jego poprzedniego klienta⁵². Zgodnie z zasadami paryskiej palestry zatrudniony adwokat, a nie jego pracodawca, decyduje o argumentacji i radach, których udziela, jakkolwiek powinien notyfikować przełożonemu wszelkie różnice zdań między nimi.

Stosunkowo od niedawna przełamywany jest stereotyp adwokatów jako „republikali równych”. W rzeczywistości jest to bardzo zróżnicowana wewnętrznie grupa zawodowa. Wciąż pokaźna grupa prawników wykonuje zawód w pojedynkę, ale w dużych miastach, zwłaszcza w Paryżu, tworzone są międzynarodowe kancelarie nastawione na świadczenie usług dużym klientom. Powoduje to w naturalny sposób hierarchizację adwokatów działających wewnątrz jednej instytucji. Rozwój rynku prawniczego powoduje zjawisko głębokiej specjalizacji, która skutkuje często „zaszufladkowaniem” świadczenia usług w jednej dziedzinie, która często determinuje status majątkowy adwokata. W 2006 r. 85% adwokatów uzyskiwało połowę dochodu

---

⁴⁷ Décret n° 54-406 du 10 avril 1954 pour l'application de la loi 54390 du 08-04-1954 sur la profession d'avocat et la discipline du barreau, JORF du 11 avril 1954 page 3494.

⁴⁸ Décret du 27 novembre 1991, No. 91-1197, *op. cit.*, art. 136 i n.

⁴⁹ Loi 71-1130 du 31 décembre 1971, *op. cit.*, art. 7.

⁵⁰ *Ibidem*, art. 14.2 oraz 14.3 RIN, przyp. 25.

⁵¹ *Ibidem*, art. 14.5.

⁵² *Ibidem*, art. 14.3.

wpracowywanego przez całą profesję, natomiast jedna czwarta francuskich adwokatów uzyskiwała dochód niższy niż 25 tys. euro rocznie⁵³. Sposób wykonywania zawodu ma również istotny wpływ na zarobki. Adwokaci wykonyujący zawód w pojedynkę osiągalni w tym czasie średni dochód ok. 40 tys. euro rocznie, podczas gdy adwokaci działający w formie spółek – ponad 200 tys. euro (dane z 2009 r.)⁵⁴.

IV. Multiplikacja zawodów prawniczych

Jedną z cech francuskiego wymiaru sprawiedliwości jest istotne zróżnicowanie zawodów prawniczych, co miało często uzasadnienie historyczne. Brak jednego porządku obrońców procesowych powodował komplikacje we francuskim systemie sądowym, stąd od dłuższego czasu obserwuje się próby połączenia palestr i zawodów, a także deregulację monopoli obrońców przed poszczególnymi jurysdykcjami (zob. dalej pkt V).

Zmiany rynkowe wymusiły na francuskim modelu inkorporację innych zawodów do profesji adwokackiej oraz harmonizację zasad wykonywania zawodów. Związane to było także z potrzebą łączenia się adwokatów w większe zespoły i wzajemnego zatrudniania się celem podjęcia pracy na rzecz dużych podmiotów gospodarczych. Stąd od lat 90. obserwuje się coraz częstsze odchodzenie od tradycyjnego francuskiego modelu adwokata, który większą część swojego czasu spędza w sądzie, w stronę modelu amerykańskiego i tworzenia korporacji prawniczych, które zajmują się obsługą dużych przedsiębiorstw często o charakterze wielonarodowym.

Raport Darrois zdiagnozował konieczność zbliżenia do siebie poszczególnych prawniczych grup zawodowych. Analizowano także istotę i zasadność utrzymywania monopoli korporacyjnych poszczególnych grup. Istotnym wcześniejszym krokiem w stronę zbliżenia adwokatów z innymi grupami było zaliczenie radców prawnych (*conseils juridiques*) w poczet adwokatury w 1992 r., co otwarło adwokatom drogę do działalności bardziej doradczej. W celu wzmocnienia tego kierunku wypracowano rekomendacje dalszych zmian pozwalających na wspólne świadczenie usług prawniczych (*partenariats interprofessionnelles*) oraz na łatwiejsze przechodzenie z jednej grupy zawodowej do drugiej (*passerelles*). Wspólnym założeniem drugiej grupy regulacji jest możliwość przejścia do zawodu adwokata w przypadku wykonywania przez osiem lat innej profesji, na przykład adwokata przy Radzie Stanu lub Sądzie Kasacyjnym, *avoué*, komornika, kancelisty sądu handlowego (*greffier de tribunal de commerce*), notariusza, zarządcy sądowego, rzeczownika własności przemysłowej, prawnika przedsiębiorstw lub syndyka⁵⁵.

Poniżej przedstawiono trzy grupy zawodowe najbliższe adwokatom. Istnienie adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym ma swoją długą tradycję, a ich monopol dotyczy stosunkowo niedużej grupy działającej przy dwóch instytucjach sądowych (pkt IV.1). Zawód specjalnych pełnomocników przed sądami apelacyjnymi

---

⁵³ *Rapport sur les professions du droit, op. cit.*, s. 14.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 82–84.

– *avoués* – właśnie jest w stanie likwidacji i łączenia go z adwokatami, po kilkudziesięciu latach debaty we Francji na ten temat (pkt IV.2), natomiast działalność prawników przedsiębiorstw jest zasadniczo nieuregulowana i dotyczy czynności nieobjętych przymusem adwokackim (pkt IV.3).

1. Adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym

Francuska Rada Stanu jest najwyższym organem sądowym w sprawach administracyjnych, natomiast Sąd Kasacyjny można uznać za odpowiednik polskiego Sądu Najwyższego. Obydwa organy nie są trzecią instancją sądową, a jedynie zajmują się eliminacją nielegalnych decyzji podjętych przez sądy drugiej instancji (kasacja). Występowanie przed tymi organami związane jest z przymusem adwokackim. Jednak tylko *avocats aux Conseils*, w przeciwieństwie do „zwykłych” *avocats au barreau* lub *avocats à la cour*, mogą reprezentować strony przed najwyższymi jurysdykcjami Francji. Są oni sukcesorami siedemdziesięciu adwokatów przy Radzie Królewskiej, powołanych rozporządzeniem kanclerza w 1738 r., które ustanawiało zasady i procedury wnioskowania o kasację. Od 1771 r. uzyskali monopol przedstawicielski przed trybunałem, zachowując jednocześnie uprawnienie do występowania przed innymi sądami. Profesja została zniesiona, podobnie jak w przypadku pozostałych adwokatów, na początku rewolucji (por. pkt 1), a następnie przywrócona w 1806 r. i w 1848 r. uzyskała oficjalnie miano Adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym⁵⁶.

Uzyskanie tytułu adwokata przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym wymaga dodatkowego kształcenia, dłuższego o trzy lata w porównaniu z procedurą wymaganą dla uzyskania tytułu adwokata (por. pkt VI)⁵⁷. Po zdaniu egzaminu nominowani są przez Ministra Sprawiedliwości (*Garde des Sceaux*) i stają się funkcjonariuszami publicznymi (*officiers ministériels*). Rolą adwokatów jest ocena szans powodzenia skargi kasacyjnej przed sądami najwyższymi i przedstawienie relewantnych argumentów prawnych. Pełnią oni zatem funkcję pierwszego filtra w postępowaniu skargowym przed Radą i Sądem. Obecnie liczba kancelarii *avocats aux Conseils* wynosi sześćdziesiąt, a każda z nich może mieć maksymalnie do trzech członków. Minister Sprawiedliwości może jednak zwiększyć ją, kierując się potrzebą dobrej administracji wymiaru sprawiedliwości⁵⁸. Niemniej obecnie ogólna liczba adwokatów nieznacznie przewyższa połowę dopuszczalnej i wynosi dziewięćdziesiąt cztery⁵⁹.

Komisja Darrois wypowiedziała się pozytywnie na temat utrzymania odrębnego zawodu adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym. Odmierna regulacja mogłaby spowodować niekontrolowany napływ spraw do najwyższych jurysdykcji

---

⁵⁶ *Ibidem*, s. 17, *Histoire de l'Ordre*, *op. cit.*

⁵⁷ Décret n° 91-1125 du 28 octobre 1991 relatif aux conditions d'accès à la profession d'avocat au Conseil d'Etat et à la Cour de cassation, JORF n° 254 du 30 octobre 1991 page 14229, http://www.ordre-avocats-cassation.fr/frac_fr.html [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁵⁸ Décret n° 2009-452 du 22 avril 2009 relatif à l'évolution des professions juridiques et judiciaires, JORF n° 0095 du 23 avril 2009 page 7021, art. 15.

⁵⁹ Lista adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym jest dostępna na stronie <http://www.ordre-avocats-cassation.fr/membres.php?lettres=a,b> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

francuskich. Komisja wypowiedziała się także za utrzymaniem *numerus clausus* adwokatów przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, łagodząc jednak jej skutek przez prawo do ustanowienia niezależnej kancelarii każdemu z adwokatów, tak by ich liczba nie zależała od woli przyjęcia kandydata do jednej z sześćdziesięciu kancelarii⁶⁰. Jednocześnie Komisja zaleciła wprowadzenie możliwości współpracy między adwokatami a adwokatami przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym. Mogłaby się ona opierać na umowie o współpracy lub powołaniu struktur zrzeszających adwokatów obu porządków⁶¹.

2. *Avoués*

Avoués byli prawnikami zajmującymi się reprezentowaniem stron w postępowaniu przed sądami odwoławczymi. Ich profesja została mocno ograniczona w 1971 r. i przetrwała tylko przy sądach apelacyjnych do 2011 r.

Rozłam pomiędzy adwokatami i *avoués* sięga XV w. Rola adwokatów była bardziej aktywna i polegała na procesowaniu się w imieniu strony i jej obronie (*plaider*), a prokuratorów (*procureurs*) jedynie na ich reprezentowaniu (*représenter*). W 1791 r. ówczesni prokuratorzy zostali zastąpieni przez porewolucyjnych *avoués*. W czasach rewolucji ich zawód został jeszcze raz zniesiony i ponownie utworzony, tak że *avoués* stali się, podobnie jak adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym (pkt IV.1), funkcjonariuszami publicznymi. Istnieli wtedy *avoués de première instance* (pierwszej instancji) i *avoués d'appel* (apelacyjni).

Plany połączenia adwokatów i *avoués* były zgłaszane już od początku XX w. m.in. przez Georges-a Clemenceau. Pierwszy etap reformy został sfinalizowany dopiero w 1971 r.⁶² Fuzja profesji nastąpiła przed trybunałami pierwszej instancji (*tribunaux de grande instance*). Do 2011 r. *avoués* byli reprezentantami stron w procesie przed sądami apelacyjnymi. Nie mogli natomiast występować przed Sądem Kasacyjnym, ponieważ tę rolę pełnili adwokaci specjalnie przypisani do tego sądu (por. pkt IV.1). W postępowaniu apelacyjnym, gdzie obecność *avoués* była obowiązkowa (postępowanie cywilne i handlowe), jako jedyni mogli reprezentować stronę i w jej imieniu wygłaszać oświadczenia⁶³. W postępowaniu karnym jego reprezentacja nie była obowiązkowa, ale *avoué* mógł wspierać swojego klienta, chociaż w takim przypadku tracił przymiot funkcjonariusza publicznego i działał jako pełnomocnik strony, którego honorarium podlegało wolnym ustaleniom, a nie urzędowej taryfikacji.

Avoués, podobnie jak adwokaci przy Radzie Stanu i Sądzie Kasacyjnym, pełnili także rolę doradców w zakresie szans powodzenia postępowania odwoławczego. Ich funkcją było zatem także bycie narzędziem do unikania przeciążenia sądów apela-

---

⁶⁰ *Rapport sur les professions du droit, op. cit.*, s. 53–54.

⁶¹ *Ibidem*, s. 54–55.

⁶² Loi n° 71-1130, *op. cit.*

⁶³ Décret n° 75-1123 du 5 décembre 1975 instituant un nouveau code de procedure civile, JORF du 9 décembre 1975 page 12521, z późn. zm.; art. 913 ust. 1 w brzmieniu sprzed nowelizacji dekretem, o którym mowa w przyp. 67.

cyjnych. *Avoués* mógł także współpracować z dotychczasowym adwokatem strony. Jego wyłączność sprowadzała się do monopolu komunikacji z sądem, niemniej strona dalej mogła zasiadać przed sądem apelacyjnym w towarzystwie swojego dotychczasowego adwokata i korzystać w trakcie postępowania z jego rad. *Avoués*, którzy przypisani byli zawsze do danego sądu apelacyjnego, tworzyli przy nim rodzaj palestry dysponującej władzą do ich dyscyplinowania. Istniała także Krajowa Izba *Avoués*, zrzeszająca czterystu czterdziestu czterech z nich w całej Francji.

Pytania o sensowność utrzymywania odrębnej, nieco skostniałej korporacji nawiązywały się zwłaszcza po przedstawieniu projektu dyrektywy Bolkensteina zakładającej zwiększenie konkurencyjności wewnątrz Unii Europejskiej w ramach swobody świadczenia usług⁶⁴. Raport Attali przedstawiony w styczniu 2008 r. proponował zniesienie zawodu *avoués*. Założenia reformy zostały ostatecznie sfinalizowane w postaci ustawy zakładającej fuzję *avoués* i adwokatów od 1 stycznia 2012 r.⁶⁵ i doprecyzowane dekretem z 3 maja 2012 r.⁶⁶ Regulacje zakładały także możliwość dochodzenia odszkodowania wskutek likwidacji zawodu. Jej koszt ma zostać poniesiony przez wnoszących apelację, którzy będą zobowiązani do nabycia znaczka skarbowego w wysokości 150 euro na poczet funduszu indemnizacyjnego.

3. Prawnicy przedsiębiorstw (*juristes d'entreprise*)

Termin *jurist d'entreprise* określa prawnika zatrudnionego przez przedsiębiorstwo, który świadczy na jego rzecz usługi prawne. Zgodnie z art. 58 ustawy z 1971 r.⁶⁷ mogą oni być zatrudnieni przez przedsiębiorstwo lub ich grupę i wykonywać swoje funkcje wyłącznie na ich rzecz poprzez udzielanie porad prawnych i redagowanie dokumentów, które nie wymagają współdziałania z notariuszem (*actes sous seign privé*). Obecnie we Francji jest około 8 tys. *juristes*, z czego 6 tys. jest członkami Francuskiego Stowarzyszenia Prawników Przedsiębiorstw⁶⁸.

W przeciwieństwie do adwokata, *juriste d'entreprise* nie jest związany zasadami deontologii zawodowej, lecz przede wszystkim zasadą niezależności i tajemnicy zawodowej. Nie ma on jednak możliwości występowania przed organami sądowymi, z wyjątkiem jurysdykcji, gdzie obecność adwokata nie jest obowiązkowa (*tribunal d'instance, tribunal de commerce, tribunal de police, tribunal correctionnel, conseil de prud'hommes*). Zdarza się, że *juriste d'entreprise* ściśle współpracuje z adwokatem, który reprezentuje przedsiębiorstwo w sądzie.

---

⁶⁴ *Les avoués veulent sauver leur métier*, Jérôme Bouin, Le Figaro, 6 mars 2008.

⁶⁵ Loi n° 2011-94 du 25 janvier 2011 portant réforme de la représentation devant les cours d'appel, JORF n° 0021 du 26 janvier 2011 page 1544.

⁶⁶ Décret n° 2012-634 du 3 mai 2012 relatif à la fusion des professions d'avocat et d'avoué près les cours d'appel, JORF n° 0106 du 5 mai 2012 page 7969.

⁶⁷ Loi n° 71-1130, *op. cit.*

⁶⁸ Association française des juristes d'entreprise, <http://www.afje.org/> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

W praktyce *juristes d'entreprise* zajmują kluczowe miejsce w strukturach firm, częstokroć łącząc je ze stanowiskiem kierowniczym. Są to niejednokrotnie osoby, które współtworzą politykę firm. W praktyce w przedsiębiorstwach pracuje kilku albo więcej *juristes*, którzy specjalizują się w poszczególnych dziedzinach prawa. *Juriste en droit social* jest ekspertem w dziedzinie prawa pracy. Asystuje np. w negocjacjach i redakcji układów zbiorowych, udziela porad prawnych pracownikom, przygotowuje ich umowy. Zajmuje się także pozasądowym rozstrzyganiem sporów pracowniczych (*contentieux prud'homaux*). *Juriste de banque* zajmuje się obsługą prawną banków przez redagowanie umów kredytowych i umów je zabezpieczających. *Juriste en propriété intellectuelle* jest specjalistą w zakresie prawa własności przemysłowej i prawa autorskiego. Zajmuje się umowami oraz prowadzeniem spraw pozasądowymi, w tym nadzorowaniem procesu rejestracji praw własności przemysłowej w Krajowym Instytucie Własności Intelktualnej (*Institut National de la Propriété Intellectuelle*), czyli odpowiedniku polskiego Urzędu Patentowego, który prowadzony jest bezpośrednio przez *conseils en propriété industrielle*, czyli odpowiedników polskich rzeczników patentowych. *Juriste en droit de sociétés* jest ekspertem w zakresie prawa spółek, odpowiedzialnym za przygotowanie transakcji ich przejmowania, podziałów czy łączeń. *Juriste en droit de la construction* specjalizuje się w prawie budowlanym. Przygotowuje umowy deweloperskie, a także jest biegły w kwestiach ubezpieczeniowych.

Istnieje możliwość zostania adwokatem po ośmiu latach sprawowania funkcji *juriste d'entreprise*. W tym celu kandydat musi pomyślnie przejść postępowanie przed komisją, która ocenia spełnianie przezeń warunków wykonywania zawodu adwokata, a także jakość świadczonych przez niego usług w ramach pracy na rzecz przedsiębiorstw. Od początku XX w. we Francji toczy się debata na temat połączenia zawodu adwokata i prawników przedsiębiorstw. Niejednokrotnie posada w dużej korporacji była bardziej lukratywna niż samodzielnie wykonywany zawód adwokata. Z drugiej strony *juristes* byli zainteresowani możliwością reprezentowania swoich firm przed sądami. Ponadto tajemnica adwokacka nie rozciąga się na dokumentację przedsiębiorstw, stąd organy państwowe mogą żądać wszelkich dokumentów przygotowywanych przez *juristes*.

Raport Darrois wskazał na problemy dotyczące funkcjonowania zawodu prawnika przedsiębiorstwa. Podstawowym jest brak zgody co do definicji owego nieuregulowanego zawodu. Komisja zaproponowała możliwość zatrudnienia adwokatów w ramach przedsiębiorstwa przy zachowaniu ich tytułu – nosiliby oni miano *avocat d'entreprise*. Podstawowym problemem pozostaje oczywiście wyważenie zasady niezależności adwokata i podporządkowania wobec pracodawcy. Wejście w strukturę przedsiębiorstwa przez adwokata wymagałoby poinformowania jego palestry, która prowadziłaby specjalny rejestr *avocats d'entreprise*. Przedsiębiorstwa posiadałyby pewien margines swobody w uzgadnianiu wynagrodzenia swojego adwokata, które wyznaczone byłoby w umowie pracy. Możliwe byłoby także zatrudnienie adwokata bez zachowania tytułu z możliwością jego przywrócenia w przyszłości. W opinii Komisji większość *juristes d'entreprise* odpowiada kryteriom przejścia do zawodu adwokata, wynikającym z regulacji ustawowych i orzecznictwa Sądu Kasacyjnego.

go – między innymi osiem lat doświadczenia zawodowego. Należałoby wyraźnie uznać możliwość zaliczenia do tego okresu czasu przepracowanego za granicą. Stąd beneficjentami reformy byłiby zarówno obecni adwokaci, jak i prawnicy przedsiębiorstw⁶⁹.

V. Unifikacja zawodów prawniczych?

Raport Darrois postawił zasadnicze pytanie dotyczące sensowności utrzymania monopoli niektórych zawodów prawniczych. Potwierdził on między innymi zasadność likwidacji *avoués* i ich fuzji z adwokatami (pkt IV.2). Podobny wniosek wyprowadzono w odniesieniu do rzeczników własności przemysłowej. W pozostałych przypadkach podstawową konkluzją było utrzymanie osobnych zawodów przy jednoczesnym większym ich otwarciu na zewnątrz i na siebie nawzajem.

Dyskusja na temat połączenia zawodu adwokata i rzecznika patentowego trwa we Francji od kilkunastu lat i związana jest z promowaniem międzyzawodowego modelu świadczenia usług prawnych, czym zainteresowani są często klienci mogący nabyć w jednym miejscu usługi świadczone przez różne prawnicze grupy zawodowe. Komisja Darrois wskazała na problemy w dostosowaniu obecnego systemu do potrzeb rynku, którymi są między innymi konieczność korzystania z usług kilku profesji prawnych, brak świadomości internacjonalizacji omawianej branży, silna konkurencja ze strony prawników angielskich i niemieckich oraz nieatrakcyjność zawodu rzecznika dla inżynierów⁷⁰. W 2009 r. Senat francuski pracował nad regulacjami przewidującymi połączenie adwokatury i rzeczników własności przemysłowej w jedną grupę zawodową. Zdaniem Komisji ewentualna fuzja przyczyni się do wzrostu dominacji aspektu prawno-ekonomicznego nad aspektem technicznym w prawie własności intelektualnej. W przypadku fuzji inaczej kształtowałaby się procedura wejścia do zawodu adwokata dla rzeczników będących z wykształcenia prawnikami, a inaczej dla inżynierów, którzy zostaliby zobowiązani do dodatkowego prawniczego programu kształceniowego celem wejścia do palestry⁷¹.

Dyskusja na temat możliwości integracji prawników przedsiębiorstw (pkt IV.3) w ramy adwokatury wywołała konieczność debaty na temat cech, jakie stanowią istotę wykonywania tego zawodu. Komisja ustaliła, że owymi przymiotami są: tajemnica zawodowa, jedność zawodu oraz niezależność adwokata.

Tajemnica adwokacka we Francji ma charakter absolutny, ogólny i nieograniczony⁷². Adwokaci przedsiębiorstw, którzy zachowują swój tytuł, powinni zachowywać takie samo prawo i obowiązek tajemnicy jak wykonujący zawód samodzielnie⁷³. Jedność zawodu adwokata powinna zostać zachowana, jednak zdaniem komisji konieczne jest wprowadzenie pewnych reguł specjalnych. Podobna sytuacja wystąpiła

---

⁶⁹ *Rapport sur les professions du droit, op. cit.*, s. 31.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 30.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Por. art. 66-5 Loi 71-1130 du 31 décembre 1971, *op. cit.*

⁷³ *Rapport sur les professions du droit, przyp. op. cit.*, s. 32.

w momencie wprowadzenia regulacji pozwalających na ustanowienie adwokata fideikomisariuszem przez niektóre podmioty gospodarcze⁷⁴.

W trakcie dyskusji na temat unifikacji zawodów prawniczych pojawiły się nawet głosy postulujące możliwość sporządzania przez adwokatów aktów notarialnych (*actes notariés*). W prawie francuskim akty notarialne stanowią część szerszej kategorii „aktów autentycznych” (*actes authentiques*), potwierdzanych przez władzę publiczną, na przykład akty stanu cywilnego, akty administracyjne, orzeczenia sądów. Jednak tylko aktem notarialnym można pozasądowo nadać „autentyczność” umowom⁷⁵. Akt notarialny posiada szczególną moc dowodową⁷⁶ i egzekucyjną⁷⁷. Ze względu na szczególny charakter notariusza jako przedstawiciela władzy publicznej, która odróżnia go od statusu adwokata, będącego niezależnym od państwa uczestnikiem wymiaru sprawiedliwości, Komisja wypowiedziała się negatywnie na temat możliwości sporządzania aktów notarialnych przez adwokatów, pozytywnie zaś na temat utrzymania instytucji aktu notarialnego we francuskim systemie prawnym⁷⁸. Zamiast tego zaproponowano szczególną formę umów prywatnych kontrasygnowanych przez adwokatów (*contresaign de l'avocat sur les actes sous seing privé*). Akt taki miałby dwa przymioty. Pierwszy z nich polegałby na niewzruszalnym domniemaniu, że adwokat, który kontrasygnował umowę, przeanalizował akt i powiadomił strony o jego konsekwencjach prawnych. Skutkiem kontrasygnaty byłaby moc aktu notarialnego między stronami umowy, ich spadkobiercami i następcami prawnymi⁷⁹.

Raport Darrois stawia także tezę o konieczności interprofesjonalnego sposobu świadczenia usług prawniczych, co stało się wymogiem rynku. Współpraca między zawodami mogłaby mieć charakter punktowy i dotyczyć danej sprawy, typów spraw lub obsługi konkretnego klienta, albo mieć charakter strukturalny. Taka współpraca nie zakładałaby zmian dotyczących deontologii zawodowej czy obowiązku przestrzegania tajemnicy zawodowej w zakresie odpowiednim dla przedstawicieli każdego współpracującego zawodu. Powoływanie struktur interprofesjonalnych opierałoby się na założeniu, że takie struktury wykonywałyby jedynie funkcje zarządzające pomiędzy ich członkami. Nie wymagałoby to tworzenia w ramach francuskiego systemu prawnego nowego rodzaju osób prawnych, a jedynie wykorzystanie do tego celu już istniejących form spółek⁸⁰.

---

⁷⁴ Por. art. 2015 Code civil, Loi 1803-03-05 promulguée le 15 mars 1803, zmieniony przez LOI n° 2008-776 du 4 août 2008 de modernisation de l'économie, JORF n° 0181 du 5 août 2008 page 12471.

⁷⁵ *Rapport sur les professions du droit, op. cit.*, s. 33.

⁷⁶ Por. art. 1319 Code civile.

⁷⁷ Art. 19 Loi du 25 Ventôse An XI, promulgué le 16 mars 1803 contenant organisation du notariat.

⁷⁸ *Rapport sur les professions du droit, op. cit.*, s. 33, 50–51.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 35.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 78–82.

VI. Model kształcenia adwokatów

1. Stan obecny

Droga edukacyjna adwokata we Francji jest podobna do ścieżki edukacyjnej w Polsce. Po zdaniu matury należy immatrykulować się na jednym z uniwersytetów prawniczych we Francji. Francuska matura daje każdemu prawo do zapisania się na dowolny kierunek studiów (poza medycyną), stąd pierwszy rok studiów staje się bardzo często faktycznym etapem selekcji studentów – nierzadko 50% z nich porzuca pierwotnie wybrany kierunek⁸¹. Pierwszym etapem jest uzyskanie nieistniejącego w Polsce dyplomu licencjata z prawa. Następnie należy ukończyć pierwszy rok studiów policencjackich, tak zwany master 1, który teoretycznie upoważnia do ubiegania się o przyjęcie do jednego z regionalnych ośrodków kształcenia zawodowego adwokatów (*Centre régional de formation professionnelle d'avocat*, CRFPA). Wymogiem dostania się do takiego ośrodka jest uzyskanie 50% wymaganych punktów⁸². Nie ma zatem limitowanej liczby przyjęć. Ze względu na trudny charakter egzaminu prawie wszyscy kandydaci są absolwentami drugiego roku studiów policencjackich, to jest master 2. Studia policencjackie są już profilowane i tytuł master dopełniany jest odpowiednim przymiotnikiem, na przykład master prawa handlowego, prywatnego, publicznego, europejskiego itd. Francuską edukację prawniczą charakteryzuje, zwłaszcza w porównaniu z modelem anglosaksońskim, stosunkowo duża liczba przedmiotów o charakterze historycznym i teoretycznym. Francuscy studenci rozwiązują także kazusy.

Przygotowanie do egzaminu wstępnego często poprzedza także odbycie rocznego kursu prowadzonego przez jeden z czterdziestu czterech *Institut d'études judiciaires*, które działają przy uniwersytetach. Jest to jednocześnie jednostka, która przeprowadza późniejszy egzamin. Instytut nauk prawnych przygotowuje i przeprowadza także egzaminy do Wyższej Krajowej Szkoły Policynjnej (*Ecole nationale supérieure de la police*), a także do Krajowej Szkoły Sędziów i Prokuratorów (*Ecole nationale de la magistrature*). Działania przygotowawcze sprowadzają się głównie do szlifowania umiejętności pisania syntez (*note de sythèse*) i dysertacji/rozpraw (*dissertation*).

Sam egzamin odbywa się raz w roku, z reguły w drugiej połowie września. W razie niepowodzenia do egzaminu można przystąpić ponownie, ale w sumie nie więcej niż trzy razy. Pierwsza część egzaminu polega na napisaniu w ciągu pięciu godzin syntezy na podstawie dostarczonych dokumentów, której tematem jest aktualne zagadnienie społeczne, polityczne, ekonomiczne lub kulturowe. Następnie kandydat przystępuje do pięciogodzinnego egzaminu pisemnego mającego sprawdzić jego umiejętność rozumowania prawniczego. Składa się on z dwóch części: pierwsza z nich dotyczy prawa zobowiązań, natomiast druga – postępowania cywilnego, karnego lub

---

⁸¹ *En licence de droit: tous motivés*, <http://www.letudiant.fr/etudes/fac/droit-dilettantes-s-absentir-11443/droit-tous-motives-14490.html> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁸² Wynik dostateczny (10/20 pkt) wymaga nie tylko posiadania wiedzy, ale także znajomości zasad sztuki udzielania odpowiedzi w danej formie.

administracyjnego, według wcześniej zgłoszonego wyboru. Ostatni etap egzaminu pisemnego trwa trzy godziny i polega na opracowaniu jednego tematu z takich dziedzin, jak: prawo rodzinne, prawo rzeczowe, prawo karne, prawo handlowe, prawo ubezpieczeń, prawo administracyjne, publiczne prawo gospodarcze, prawo pracy, prawo międzynarodowe prywatne, prawo Unii Europejskiej lub prawo podatkowe. Druga część egzaminu – ustna również jest wieloczęściowa. Pierwszy etap polega na przygotowaniu w ciągu godziny *exposé* dotyczącego praw i wolności człowieka i trwa piętnaście minut, po czym następuje piętnastominutowa dyskusja. Kolejny etap polega na opracowaniu piętnastominutowego wystąpienia dotyczącego jednej ze wskazanych wyżej dziedzin prawa (dziedziny nie mogą się powtarzać). W trzeciej części kandydat przygotowuje trwające kwadrans wystąpienie dotyczące cywilnej procedury egzekucyjnej albo procedury prawa europejskiego. Kolejny etap polega na przygotowaniu piętnastominutowego wystąpienia dotyczącego rachunkowości prywatnej lub rachunkowości przedsiębiorstw publicznych. Część ustną egzaminu zamyka sprawdzian z wybranego języka obcego: niemiecki, angielski, arabski (klasyczny lub dialekt), chiński, hiszpański, hebrajski, włoski, japoński, portugalski lub rosyjski⁸³. We Francji zasadniczo rzadko stosowana jest metoda weryfikacji wiedzy poprzez testy. Uznawana jest ona za mało adekwatną w procesie selekcji przyszłych praktyków prawa. Nie pozwala ona na weryfikację zdolności syntezy i analizy, a bada jedynie szczegółową znajomość przepisów. Obiektywizm weryfikacji prac pisemnych gwarantowany jest przez ocenę dwóch egzaminatorów, a w przypadku istotnych rozbieżności może zostać dodatkowo zweryfikowany przez kolejnego członka jury.

Edukacja pobierana w ramach jednego z regionalnych ośrodków trwa 18 pełnych miesięcy, co z przerwami wakacyjnymi oznacza dwa lata nauki. Pierwsze sześć tygodni stażu polega z reguły na zapoznaniu się aplikanta z warunkami wykonywania przyszłego zawodu i nawiązaniu koniecznych kontaktów. Następny etap trwający około pół roku to czas dzielony na praktykę i naukę. Z reguły przez trzy dni aplikanci uczestniczą w zajęciach dydaktycznych, a dwa dni pracują w kancelariach. Kolejne pół roku to indywidualny staż pedagogiczny (fr. *projet pédagogique individuel*), który może polegać na praktyce w danej instytucji publicznej lub międzynarodowej, a także na wyjeździe za granicę w celu zdobycia dodatkowych umiejętności. Program stażu wymaga akceptacji przez *bâtonnier*. Ostatnie sześć miesięcy to regularna praca w kancelarii, podczas której aplikant przygotowuje się do złożenia egzaminu adwokackiego CAPA (por. pkt II). Egzamin jest kilkuczęściowy. Pierwsza część polega na napisaniu pisma procesowego, kolejna na przygotowaniu wystąpienia przed sądem. W trzeciej części przyszły adwokat prowadzi dyskusję na temat deontologii wykonywania zawodu. Postuluje się większe sformalizowanie tej części CAPA poprzez zastąpienie jej egzaminem testowym z relatywnie wysokim wymogiem 75% poprawnych odpowiedzi. Ostatnia część egzaminu polega na dyskusji dotyczącej stażu⁸⁴.

---

⁸³ *Préparation à l'examen d'entrée au Centre Régional de Formation Professionnelle des Barreaux*, <http://droit.univ-lille2.fr/index.php?id=439> [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁸⁴ *Résolution du Conseil National des Barreaux sur les propositions de réforme du CAPA, adoptée par l'Assemblée générale du Conseil National des Barreaux du 18 juin 2010*, <http://cnb>.

Wpis na listę adwokatów poprzedzony jest wymogiem złożenia przysięgi przed sądem apelacyjnym. Przyszły pełnomocnik procesowy zobowiązuje się „wykonywać swoje funkcje z godnością, sumiennością, niezależnością, uczciwością i życzliwością”. Zwraca uwagę zwłaszcza ostatni rzeczownik wskazany w przysiędze – po francusku *humanité*, co przetłumaczyć można również jako zobowiązanie adwokata do traktowania powierzonych mu spraw „po ludzku”⁸⁵. Francuski adwokat ma być zatem nie tylko osobą która udziela porad prawnych, ale także dobrze rozumie ludzki i pozaprawny wymiar prowadzonych przez niego spraw. Ponadto, zgodnie z wymogami palestr, adwokat w swojej pracy kierować się będzie honorem, prawością, delikatnością, kurtuzją, bezinteresownością, braterstwem i taktem⁸⁶.

2. Propozycje zmian

Raport Darrois postuluje podniesienie interdyscyplinarności studiów prawniczych poprzez zwiększenie w nich komponentu ekonomicznego, a ponadto filozoficznego i historycznego, a także uzgadnianie ich programu z Ministerstwem Sprawiedliwości – podobnie jak dzieje się to w przypadku studiów medycznych z Ministerstwem Zdrowia. Zaleca zwiększenie udziału zawodowych prawników nauczających już na poziomie uniwersyteckim, a także wzbogacenie programu o zajęcia uczące pracy w grupie. Raport zachęca także do internacjonalizacji edukacji prawniczej poprzez przekonywanie studentów z innych krajów do studiowania we Francji, co będzie wzbogacać proces edukacyjny dzięki wkładowi wnoszonemu przez nich do zajęć dydaktycznych, a także stawanie się „ambasadorami” francuskiej myśli prawniczej po powrocie do ich rodzinnych krajów. Niezbędnym warunkiem takich zmian jest intensyfikacja nauki angielskiego oraz rozwój systemów stypendialnych. Podobnie studenci francuscy powinni być zachęceni do odbycia części swojej formacji prawniczej poza granicami ojczyzny⁸⁷.

Ze względu na brak egzaminów wstępnych na studia raport postuluje udostępnienie pełniejszej informacji na temat studiów prawniczych wśród licealistów. Jego celem ma być zmniejszenie liczby studentów pierwszego roku, którzy błędnie wybrali swoje studia lub sobie z nimi nie poradzili⁸⁸.

Potrzeba zbliżenia zawodowego (por. pkt V) skłoniła autorów raportu do wypracowania wniosku o konieczności większego ujednoczenia edukacji prawniczej, bez względu na wykonywany w przyszłości zawód. Model niemiecki, zakładający znacznie późniejszą specjalizację, uznano we Francji za wzorcowy. Dla potwierdzenia tej

---

avocat.fr/Certificat-d-Aptitude-a-la-Profession-d-Avocat-CAPA-propositions-de-reforme-adoptees-en-assemblee-et-transmises-a-la_a908.html [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁸⁵ Por. K.B. Kielski, *Podręczny słownik francusko-polski*, Warszawa 1982, s. 390. Francuski słownik *Petit Larousse*, podaje jako synonim *humanité* określenia takie, jak *bonté* i *bienveillance*, co można przetłumaczyć jako dobroć, życzliwość.

⁸⁶ *Règlement Intérieur du Barreau de Paris*, pkt 1.3, http://www.avocatparis.org/histoire-du-barreau-de-paris/2-non-categorise/392-ri.html#_Toc289237660 [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁸⁷ *Rapport sur les professions du droit, op. cit.*, s. 70.

⁸⁸ *Ibidem*.

tezy raport cytuje zdanie jednej z sędzi odpowiedzialnej za szkolenia w Nadrenii-Westfalii, która stwierdziła, że „rozmaite zawody prawnicze nie są od siebie dalece odmienne ani antagonistyczne między sobą”⁸⁹. Zdaniem Komisji, zamiast tworzenia jednego zawodu „prawnika”, zasadne byłoby powołanie ujednoczonej profesji, do czego miałyby się przyczynić szkoła zawodów prawniczych. Edukacja w jej ramach następowałaby po uniwersyteckich studiach prawniczych i stanowiłaby wspólny etap edukacji takich zawodów, jak: adwokaci, notariusze, sędziowie, w tym sędziowie administracyjni, prokuratorzy, komornicy, syndycy (*administrateurs judiciaires*). W tym postulacie autorzy raportu nawiązali już do wcześniejszej propozycji Jeana-Marca Varauta, w której sugerował on powołanie Wyższej Szkoły Praktyki Prawniczej lub dziesięciu wielozawodowych regionalnych szkół prawniczych⁹⁰. Przyjęcie do szkoły wymagałoby ukończenia studiów prawniczych na poziomie master 1 i zdania egzaminu wstępnego. Edukacja trwałaby 12 miesięcy, miałaby charakter praktyczny i interdyscyplinarny, opierając się na metodzie studium przypadków, zagadnieniach proceduralnych, deontologii zawodowej, a także zagadnieniach wyspecjalizowanych. Założeniem byłoby otwarcie się na studentów z innych krajów i kultur, a zwłaszcza „oswajanie” z tradycją *common law*. Edukacja kończyłaby się wspólnym egzaminem, składającym się z elementów obowiązkowych dla wszystkich profesji, oraz części profilowanych pod kątem przyszłych zawodów. Ukończenie szkoły dawałoby także możliwość kilkukrotnego podchodzenia do egzaminu końcowego w różnych wariantach celem weryfikacji, w której profesji kandydat odnajduje się najlepiej⁹¹.

VII. Podsumowanie

Francuska adwokatura, dumna ze swoich tradycji i osiągnięć, poszukuje sposobów zachowania swojej tożsamości w czasach globalizacji i przejmowania rynków usług prawniczych przez wielonarodowe korporacje oraz konkurentów z innych państw. Tym samym zagadnienie liberalizacji zasad świadczenia usług prawnych, przy jednoczesnej potrzebie zapewnienia ich jakości oraz zachowania zasad deontologii zawodowej, jest centralnym punktem debaty francuskiej. Rozszerza się ona na dyskusję o sposobie kształcenia francuskich prawników i potrzebę ich internacjonalizacji. Obserwacja francuskiej dyskusji, przy całej świadomości różnic i podobieństw między naszymi krajami, powinna być szczególnie inspirująca dla adwokatów, a także przedstawicieli innych zawodów prawniczych również w Polsce.

---

⁸⁹ Zdanie sędzi C. Dylla-Krebs, *Rapport sur les professions du droit*, *op. cit.*, s. 71.

⁹⁰ *Mission de réflexion et de propositions en vue de l'élaboration d'un code des professions judiciaires et juridiques*, *Rapport Varaut (1997)*, dostępne na stronie http://www.conferencedes-batonniers.com/Textes_de_referance-365.html [ostatni odczyt 25 V 2012 r.].

⁹¹ *Rapport sur les professions du droit*, *op. cit.*, s. 69–72.

SUMMARY

THE FRENCH ADVOCACY IN ERA OF CHANGES

French advocacy experiences dynamic changes which are due to growing competition from foreign lawyers, acquisitions of their functions by other legal or paralegal professions (e.g. consultancy or accountancy) and development of alternative dispute resolution methods. The French model of advocacy was based on a far going requirement of independence towards the state, clients and other advocates. It resulted in a model of practicing the advocate's profession alone and reluctance to big law firms. The market led to unification of legal professions in France and to liquidation of some of them (e.g. *avoués*). Also economic requirements influence the model of legal education which becomes more interdisciplinary and internationalized. The French experience may serve as an motivating inspiration in shaping the models of legal education in other states of civil law area.